

Walter J. Ong

Technologizace
slova

Mluvená a psaná řeč

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
PRAHA 2006

opomíjení vůle jako takové či neschopnost rozlišovat mezi minulostí a budoucností – a charakteristickými rysy myšlení v orálních kulturách, a to nejen v minulosti, ale dokonce i dnes. Účinky orálních stavů vědomí připadají gramotné mysli velmi bizarní a mohou ji vést ke složitým vysvětlením, která se nakonec projeví jako zbytečná. Dvoukomorovost je možná totéž co oralita. Otázka orality a dvoukomorovosti zřejmě vyžaduje další zkoumání.

KAPITOLA TŘETÍ

Některé psychodynamické vlastnosti orality

VYŘČENÉ SLOVO JAKO MOC A ČIN

Přehled vědeckých děl, který jsme právě nastínili, a další studie, jež budu citovat, nám do jisté míry umožní obecně popsat psychodynamiku primárně orálních kultur, tedy kultur nedotčených písmem. Tam, kde bude z kontextu zcela jasný význam, budu primárně orální kultury kvůli stručnosti označovat prostě jako orální kultury.

Zcela gramotní lidé si primární orální kulturu, tedy kulturu bez jakékoli znalosti písma či dokonce povědomí o tom, že je psaní možné, dokážou představit jen s obrovskými obtížemi. Zkuste si představit kulturu, v níž nikdo nikdy nic „nevyhledával“ (ve smyslu „podívat se do nějakého zdroje informací“). V primárně orální kultuře je výraz „podívat se do něčeho“ ve smyslu „vyhledat“ jen prázdnou frází – neměl by totiž žádný myslitelný význam. Bez písma nejsou slova jako taková vizuálně přítomná, a to ani tehdy, když jsou viditelné předměty, které tato slova reprezentují. Jsou to zvuky. Člověk si je může znovu připomenout, tedy „přivolat“ zpět, ale nikde se na ně nemůže „podívat“. Nemají žádné ohnisko, nezanechávají žádnou stopu (což je vizuální metafora ukazující závislost na písmu), a dokonce ani trajektorii. Prostě se „dějí“, jsou to události.

Abychom se dozvěděli, co je primárně orální kultura a jaká je povaha našeho problému vzhledem k této kultuře, bude užitečné zamyslet se nejprve nad tím, jaká je povaha samotného zvuku jakožto zvuku (Ong 1967b, s. 111-138). Veškeré vjemy probíhají v čase, avšak zvuk, na rozdíl od ostatních vjemů, které lidské smysly zaznamenávají, má k času zvláštní vztah. Zvuk existuje pouze v tu chvíli, kdy přestává existovat. Nejde jen o to, že prostě rychle zaniká, ale je ve své podstatě prchavý a jako takový ho také vnímáme. Když vyslovuji slovo „trvalost“, ve chvíli, kdy se dostávám ke slabice -lost, první část slova (trva-) už zanikla a musela zaniknout.

Zvuk nelze žádným způsobem zastavit v pohybu a zmocnit se ho. Můžu zastavit kameru a na plátně udržet jednotlivý obraz. Pokud zastavím pohyb zvuku, nemám vůbec nic - žádný zvuk, pouze ticho. Veškeré vjemy probíhají v čase, ale tímto způsobem se žádná jiná smyslová oblast natolik důsledně nebrání zastavení děje či ustálení pohybu. Zrak může zaznamenávat pohyb, ale zaznamenává i nehybnost. Nehybnosti ve skutečnosti dává přednost, neboť když něco chceme důkladně prozkoumat zrakem, je pro nás lepší, když to stojí v naprostém klidu. Pohyb často redukuje na sérii nehybných obrazů, abychom lépe viděli, co to pohyb vlastně je. V oblasti zvuku však žádná obdoba nehybného obrazu neexistuje. Oscilogram mlčí. Leží mimo svět zvuků.

Každý, kdo má jisté ponětí o tom, jaký význam mají slova v primárně orální kultuře nebo v kultuře, která se ještě od primární orality příliš nevzdálila, jistě nebude překvapen, že hebrejský výraz *da-bar* znamená „slovo“ a zároveň „událost“. Malinowski (1923, s. 451, 470-481) přesvědčivě dokázal, že mezi „primitivními“ národy (tedy národy žijícími v orální kultuře) je jazyk obecně modem činu a nikoli prostě jen stvrzením myšlení. Přesto dělalo Malinowskému potíže vysvětlit, na co vlastně naráží (Sampson 1980, s. 223-226), neboť v roce 1923 se o pochopení psychodynamiky orality prakticky nedalo hovořit. Rovněž nepřekvapí, že národy žijící v orální kultuře běžně a možná všeobecně připisují slovům obrovskou moc. Zvuk nemůže znít bez použití jisté energie. Lovec vidí bizona, cítí, ochutnává a dotýká se bizona, pokud je bizon zcela nehybný, nebo dokonce mrtvý, ale když ho zaslechne, měl by se mít na pozoru. Něco se totiž děje. Veškeré zvuky vycházející z vnitřku živých organismů - a ústní promluva zvláště - jsou v tomto smyslu dynamické.

Skutečnost, že společenství s orální kulturou se běžně a velmi pravděpodobně i všeobecně domnívají, že slova mají magický účinek, zcela zjevně souvisí s tím, že přinejmenším podvědomě vnímají slovo jako slovo nutně mluvené, znící, a tudíž poháněné jistou energií. Lidé s hluboce zakořeněnou typografickou kulturou na to zapomínají a o slovech neuvažují jako o něčem, co je primárně spojeno s mluvenou řečí. Nevnímají je jako události, a tudíž necítí energii, která je nutná k jejich vzniku. Slova pro ně mají spíše tendenci splývat s věcmi „kdesi tam“ na plochém povrchu. Takové „věci“ se s magií spojují jen velmi obtížně, neboť nejde o činy. V radikálním slova smyslu jsou tato slova vlastně mrtvá, i když u nich dochází k dynamickému ožívování (Ong 1977, s. 230-271).

Společenství s orální kulturou se běžně domnívají, že jména (tedy jeden druh slov) mají nad věcmi určitou moc. Různá vysvětlení Adamova pojmenovávání zvířat, jak ho popisuje Genesis 2,20, většinou blahosklonně na tuto podle našich předpokladů zvláštní archaickou víru upozorňují. Tato víra je však ve skutečnosti mnohem méně zvláštní, než se může lidem v chirografické a typografické kultuře zdát. Jména totiž za prvé skutečně dávají lidem moc nad tím, co pojmenovávají. Pokud se člověk nenaučí obrovskou zásobu slov, je zcela bezmocný, jestliže chce například porozumět chemii nebo praktikovat chemické inženýrství. A tak je tomu i v ostatních oblastech rozumového poznání. Člověk v chirografických a typografických kulturách za druhé často vnímá jména jako viditelná označení či jako jakési popsané nebo tištěné visačky, které na základě představitosti připojujeme k pojmenovávanému předmětu. Lidé v orálních kulturách vůbec nevnímají jméno jako visačku, protože si jméno nepředstavují jako něco, co lze vidět. Psané nebo tištěné zobrazení slova se může stát nálepkou. Skutečné, mluvené slovo však nikoli.

ČLOVĚK VÍ, CO SI DOKÁŽE VYBAVIT: MNEMOTECHNIKA A FORMULE

Skutečnost, že se slova v orální kultuře omezují pouze na zvuk, neovlivňuje zásadním způsobem jen způsoby vyjadřování, ale rovněž myšlenkové procesy.

Člověk ví, co si dokáže vybavit. Pokud řekneme, že známe euklidovskou geometrii, nemyslíme tím, že v daný okamžik máme na

Method, and the Decay of Dialogue (Ramus, metoda a úpadek dialogu) (Ong 1958b, s. 203–204) jsem tento jev nenazval logocentrismem, nýbrž „korpuskulární epistemologií“, čímž jsem měl na mysli vzájemnou shodu každého pojmu, slova a referentu, která ve skutečnosti nikdy nepronikla do mluveného jazyka a jejímž myšlenkovým východním bodem a modelem byl tištěný text, a nikoli ústní promluva.

Textualisté, pokud vím, nikdy podrobně nepopsali historické kořeny toho, čemu říkají logocentrismus. Ve své knize *Saving the Text: Literature/Derrida/Philosophy* (Jak zachránit text: Literatura/Derrida/Filozofie) (1981, s. 35) upozornil Geoffrey H. Hartman na to, že v Derridovi chybí jakékoli vysvětlení přechodu z (orálně založeného) světa „napodobování“ k pozdějšímu světu „diseminace“ (který má svůj základ v tištěných textech). Pokud toto vysvětlení chybí, může se zdát, že textualistická kritika textovosti, která je bezesporu brilantní a do jisté míry koná dobrou službu, se sama překvapivě váže na text. Dokonce se váže na text víc než všechny jiné ideologie, protože si pohrává s paradoxy samotné textovosti a činí tak v historické izolaci, jako by texty byly uzavřeným systémem. Z této bezvýhodné situace se můžeme dostat pouze tak, že v historickém kontextu pochopíme, co je to primární oralita, neboť primární oralita je jediným verbálním zdrojem, z něhož textovost mohla původně čerpat. Jak tvrdí Hartman (1981, s. 66): „Jestliže v dnešní době je pro nás myšlení textové, pak bychom měli pochopit jeho základy... Texty jsou falešným podložím.“ Nebo, jak bych řekl (napsal) já, text je ve své podstatě pretext – což ale znamená, že text je možné redukovat na oralitu.

Z činnosti textualistů – např. těch, které jsme zde jmenovali – se vyvíjí „dekonstrukce“ literárních textů. Dekonstruktivisté rádi zdůrazňují, že „jazyky, tedy alespoň naše západní jazyky sice podporují správnost logiky, ale současně ji takřikajíc stavějí na hranu.“ (Miller 1979, s. 32) Miller to dokazuje tím, že pokud v básni prozkoumáme všechny implicitní významy, zjistíme, že báseň není zcela konzistentní sama se sebou.

Proč by však všechny implicitní významy, které jazyk naznačuje, měly být konzistentní? Co vede člověka k domněnce, že jazyk může být strukturován tak, že je sám se sebou dokonale konzistentní, a tudíž je uzavřeným systémem? Iluzi, že logika je uzavřený systém, podpořilo psaní a ještě ve výraznější míře tisk. V orálních kulturách

se tato iluze sotva mohla objevit, přestože se v nich objevovaly iluze zcela jiné. Tyto kultury vůbec nevnímají jazyk jako „strukturu“. Nechápu ho jako analogii stavby nebo jiného prostorového objektu. Staří Řekové měli zato, že jazyk a myšlení má svůj původ v paměti. Otcem múz není Hefaistos, nicméně jejich matkou je Mnemosyne. Architektura nemá s jazykem a myšlením nic společného. Ze strukturalismu nevyhnutelně plyne, že naopak má.

Dílo dekonstruktivistů a jiných textualistů, které jsme zde zmiňovali, je přitažlivé částečně proto, že jeho základem je nekritická gramotnost bez historické reflexe. To, co je pravdivé v této knize, lze často snadněji a působivěji vyjádřit pomocí mnohem erudovanějšího textualismu – nemůžeme se prostě jen tak zbavit textů, které formují naše procesy myšlení, ale můžeme porozumět jejich slabinám. *L'écriture* stejně jako oralita jsou „privilegované“ svým vlastním charakteristickým způsobem. Běz textualismu nelze oralitu ani odhalit; bez orality je textualismus zase poněkud neprůhledný a hra s ním se může stát jakousi formou okultismu, jakýmsi propracovaným zatemňováním, které může přinášet nekonečné vzrušení, a to i tehdy, když nám nic zvláštního nesděluje.

TEORIE ŘEČOVÝCH AKTŮ A REPEČNÍ TEORIE (READER-RESPONSE THEORY)

K jistému přehodnocení z hlediska rozdílů mezi oralitou a gramotností vybízejí i dva další specializované přístupy k literatuře. Jeden z nich se vyvíjí z teorie řečových aktů, kterou vypracoval J. L. Austin, J. Searle a H. P. Grice a jíž využila M. L. Prattová k tomu, aby vytvořila předběžnou definici literárního diskurzu jako takového. Teorie řečových aktů rozlišuje „lokuční akt“ (akt vytváření promluvy, struktury slov), ilokuční akt (vyjádření konkrétní situace, kdy na sebe působí mluvčí a příjemce – například slib, pozdrav, trvání na něčem, chlubení atd.) a perlokuční akt (který vytváří u posluchače zamýšlený efekt, např. strach, sebejistotu či odvalu). Součástí této teorie je Griceův „kooperativní princip“, který implicitně ovládá promluvu, neboť předepisuje, že člověk by měl do konverzace přispívat tak, že dodržuje přijatý směr řečové výměny, jíž se zúčastní. A její součástí je rovněž pojem „implikatury“, který se týká různých druhů odhadů, které činíme, abychom objasnili smysl toho, co slyšíme. Je zjevné, že kooperativní

princip a implikatura budou mít zcela jiný vliv v ústní komunikaci, než mají v komunikaci písemné. Pokud vím, tyto odlišné vlivy nebyly nikdy objasněny. Kdyby tomu tak bylo, ukázalo by se, že slib, odpověď, pozdrav, trvání na něčem, příkaz, námitka a jiné ilokuční akty neznamenají v orální kultuře totéž, co v kultuře gramotné. To cítí mnohé gramotné osoby, které mají zkušenost s vysoce orální kulturou. Případá jim například, že lidé v této kultuře jsou nepoctiví v plnění slibů nebo neupřímní v odpovědích na otázky.

Tím pouze naznačujeme jeden způsob, jímž by rozdíl mezi oralitou a gramotností mohly vnést světlo do oblastí, které zkoumá teorie řečových aktů. Tato teorie by mohla být dále rozvinuta nejen proto, aby se více zabývala ústní komunikací, ale aby se také s větší reflexí věnovala textové komunikaci jakožto komunikaci specificky textové. Winifred B. Hornerová (1979) se tímto směrem začala ubírat. Domnívá se, že psaní „kompozice“ coby akademického cvičení je zvláštním druhem mluvního aktu, který označuje jako textový akt.

Dalším přístupem k problematice literatury, který vybízí k úvahám nad rozdíly mezi oralitou a gramotností, je recepční teorie Wolfganga Isera, Normana Hollanda, Stanleyho Fische, Davida Bleicha, Michaela Riffaterrea a dalších – včetně Jacquesa Derridy a Paula Ricoeura. Recepční teorie si je naprosto vědoma, že se psaní a čtení liší od ústní komunikace a že jde o problém nepřítomnosti: když spisovatel píše, čtenář není zpravidla přítomen, zatímco při ústní komunikaci je mluvčí přítomen před posluchačem a naopak. Tito teoretici se rovněž energicky obracejí proti novokritické apoteóze materiálního textu. „Objektivita textu je pouhou iluzí“ (Fish 1972, s. 400). Jen velmi málo se však učinilo pro pochopení recepce z hlediska toho, co teď víme o vývoji noetických procesů od stavu primární orality, přes reziduální oralitu až k vysoce vyspělé gramotnosti. Čtenáři, jejichž normy a očekávání týkající se formálního diskurzu řídí orální postoje a myšlení, se k textu vztahují zcela jinak než čtenáři, jejichž vnímání stylu je radikálně textové. Jak jsme již poznamenali, nervózní apostrofy romanopisců 19. století, které byly určeny „milému čtenáři“, naznačují, že těmito spisovateli se typický čtenář zdál být bližší posluchači starého typu, než jak to u většiny čtenářů cítí spisovatelé v dnešní době. Ve Spojených státech

(a bezpochyby i v jiných vyspělých gramotných společnostech po celém světě) však ještě dnes čtenáři v jistých subkulturách působí v rámci systému, jenž je samou svou podstatou orální a který se orientuje spíše na akční přednes než na informace (Ong 1978). Příležitosti k dalšímu zkoumání jsou zde zcela otevřené a velmi lákavé. Mohou přinést praktické důsledky pro výuku čtení i psaní, stejně jako pro intelektuální teoretizování.

Zdá se být zjevné, že teorie řečových aktů a recepční teorie by mohly být rozšířeny a upraveny, aby dokázaly osvětlit, jak používáme rozhlas a televizi (a rovněž i telefon). Tyto technologie patří do věku sekundární orality (tedy orality, která nepředchází psaní a tisku jako oralita primární, nýbrž z psaní a tisku plyne a je na nich závislá). Aby se teorie řečových aktů a recepční teorie těmito technologiím přizpůsobily, musí se nejdříve vztáhnout k primární oralitě.

SPOLEČENSKÉ VĚDY, FILOZOFIE, BIBLICKÁ STUDIA

O dalších oborech, které by zkoumání orality a gramotnosti mohlo ovlivnit, se na tomto místě lze pouze zmínit. Viděli jsme již, že antropologie a lingvistika účinky tohoto zkoumání vnímají a významnou měrou přispěly k našemu poznání orality v protikladu ke gramotnosti. V sociologii je tento dopad daleko méně patrný a historiografie na něj stále ještě čeká: Jak třeba máme interpretovat Livia a jiné antické historiky, kteří psali texty určené k hlasitému čtení? Jaký má vztah renesanční historiografie k oralitě, která se zakonzervovala v rétorice? Obširnější odpověď nemůže být jednoduše kvantitativní, tudíž neměla by pouze přinést nárůst počtu „faktů“. Jak pocit uzavření, který pomáhalo rozvíjet psaní, souvisí s vytvářením děje v psaných textech historiků – jak souvisí s druhy témat, které tyto historici využívají, aby pronikli do bežešvé pavučiny událostí, jež se kolem nich odehrávají, a mohli vyprávět příběh. Ve shodě s agonistickými strukturami dávných orálních kultur byla raná historie přes svou písemnou formu většinou příběhem válek a politických konfrontací. V dnešní době jsme se posunuli k historii vědomí. Tento posun, na který jsme se v této knize ostatně soustředili, zjevně souvisí s tím, že se v chirografické mentalitě projevuje zvnitřňující tendence. Ale jakými způsoby k tomu dochází?

Walter J. Ong

Technologizace slova

Mluvená a psaná řeč

Doslov doc. Petr A. Bílek, CSc.

Z anglického originálu *Orality and Literacy. Technologizing of the Word*,
vydaného nakladatelstvím Routledge roku 2004,
přeložil Petr Fantys

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 3-5, 116 36 Praha 1
Praha 2006

Prorektor-editor prof. PhDr. Mojmír Horyna
Odpovědný redaktor Martin Janeček
Redaktorka publikace Lucie Procházková
Obálka a grafická úprava Jan Šerých
Sazba a zlom DTP Nakladatelství Karolinum
Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum
Vydání české první

ISBN 80-246-1124-4